

TEMPORA MUTANTUR, SED MANENT TRADITIONES

(Часи змінюються, а традиції залишаються)

Три

історико-географічних обличчя Одещини

Одеська область («Одещина», «Одеський регіон», «Північно-Західне Причорномор'я», «Чорноморищина», «Чорномор'я» тощо) - найбільша за територією та за протяжністю кордонів область України. Історично, географічно та етно-культурно можна говорити про поділ Одеської області на три мікро-регіони - Північ (Поділля), Центр (м. Одеса та прилегла територія), Південь (Буджак, Бессарабія). Проте, незважаючи на історико-культурні, географічні відмінності та багатство топонімів, до нинішнього часу Одеська область залишається унікальним поліетнічним регіоном, де толерантно поєднані такі різні території.

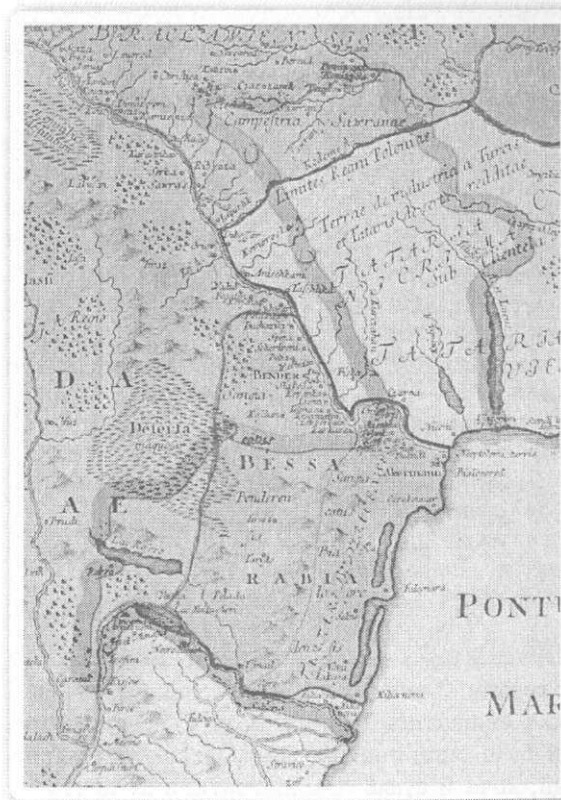
Three

history-geographic faces of Odessa region

Odessa region ("Odeschina", "North-Western Prichernomorie", "Chernomorschina", "Chernomorie" etc.) is the biggest region of Ukraine by its territory and by the length of state borders. Historically, geographically and ethnically-culturally Odessa region can be divided at three micro-regions: North (Podillya), Center (Odessa and surrounding territories), South (Budjak, Bessarabia). But in spite of historical, geographical, cultural differences and a large number of toponyms, Odessa region stays unique multiethnic region, where such various territories are combined.

Безсумнівно, що термін Одещина походить від назви міста Одеса - отже не може вважатись давнішим за 1795 рік, коли вперше місто Гаджибей було офіційно названо Одесою. Це місто не було центром губернії, хоча й стало адміністративним центром Новоросійського генерал-губернаторства (1803-1874) та тимчасового Одеського генерал-губернаторства (1879-1889). Проте сам то-

понім сформований за правилами української мови, отож з'явився в часи українізації 1920-х років, витіснив дореволюційний термін «Херсонщина» (від назви губернії) і закріпився після утворення у 1932 році Одеської області. В повоєнні часи використання терміну поширюється, з'являється російськомовний відповідник «Одесчина» – від 1954 року цей термін усталено відноситься до меж сучасної області. Для зручності використовуємо щодо трьох історико-географічних мікрорегіонів, які входять до складу Одещини, терміни Північ, Центр, Південь. Спробуємо розібратись, коли вони виявились пов'язаними з Одесою, а отже утворили Одещину.

Межі Одещини на карті Валахії, Молдавії та Подолії (1769)

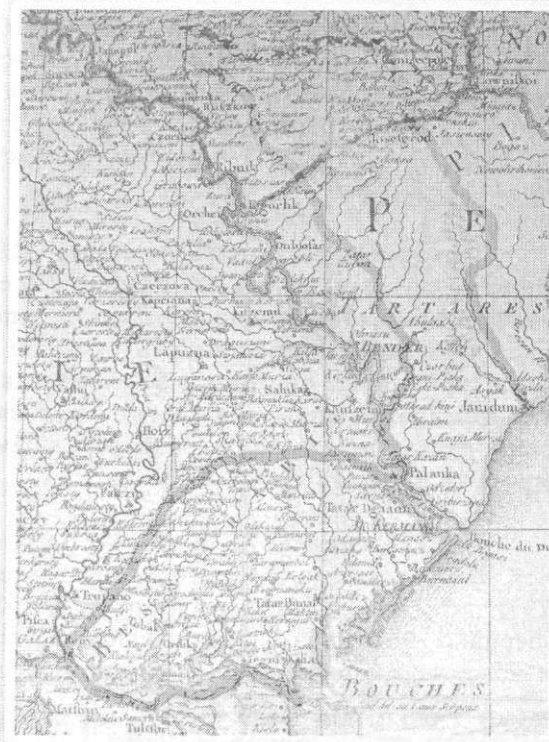
На момент підписання Яської мирної угоди між Російською та Османською імперіями межі сучасної Одещини відносились до двох держав – Речі Посполитої та Османської імперії. Північ входила до складу Брацлавського воєводства (Річ Посполита), Південь та Центр під назвами Буджак та Озю – до Сілістрійського ейялету (Османська імперія).

Брацлавщина (Південно-Східне Поділля) отримала статус воєводства ще у 1566 році і носила назву адміністратив-

ного центру – міста Брацлава (тепер Вінницька область). В її межах Північ Одещини не творила окремої адміністративної одиниці, хоча на деяких картах позначалась як «Савранські рівнини» (від назви річки Савранки). Українці складали абсолютну більшість населення цих земель.

Очаківська земля (межі річчя Південного Бугу, Кодими, Ягорлика та Дністра) мала ще одну назву – від часів, коли входила до складу Кримського ханства. До 1783 року цей край замешкували ногайські татари з Єдисанської орди (інша назва – Західно-Ногайський юрт) – звідси поширена навіть у XIX столітті назва Єдисан (з перекладу з ногайської – сім тисяч – стільки воєнків виставляла ця орда у XVI столітті, коли вперше згадується ця назва). Назва Озю походила від адміністративного центру ейялету до 1774 року і санджака – Очакова (тепер Миколаївська область), який знаходився в гирлі Дніпра (османською – Озю). Татарське та турецьке населення майже в повному складі переселилось з Очаківської землі – край майже спорожнів.

Буджак (територія від Дунаю до Дністра) отримав назву від ще однієї ногайської орди – Буджацької (від ногайського Кут, Покуття). Адміністративним центром санджаку було місто Бендери. Більша частина Буджаку входить тепер до складу Одещини за

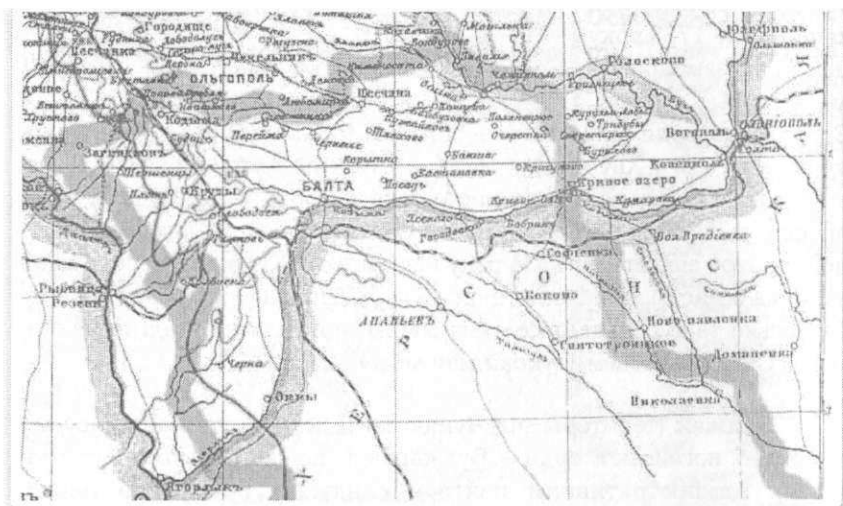

Межі Одещини на карті Причорномор'я (1788)

виключенням територій пониззя Дністра та Прута (тепер в складі Молдови). Від XIV століття цей регіон називався також Бессарабією. З 1812 року термін Бессарабія поширився на усю територію новоствореної губернії між Прутом, Дунаєм та Дністром. Тому історична Бессарабія-Буджак почала зватися з того часу **Південна Бессарабія**.

Протягом так званого великого XIX століття, яке для Одещини розпочалося у 1791 і завершилося у 1917 році, землі сучасної області належали Російській імперії (за невеликими виключеннями). Приналежність сучасної Одещини до трьох адміністративних одиниць продовжувалась. Саме в цей час були закладені основи етнічного поділу населення краю - іміграція стала вирішальним фактором збільшення населення в Центрі та на Півдні регіону.

Брацлавщина у 1793 році увійшла до складу Російської імперії. Спочатку було утворено Брацлавське намісництво (1793- 1797), потім воно увійшло до складу Подільської та Новоросійської губерній (1796). Північ Одещини опинилась майже суцільно в межах новоутвореного Балтського повіту Подільського воеводства у

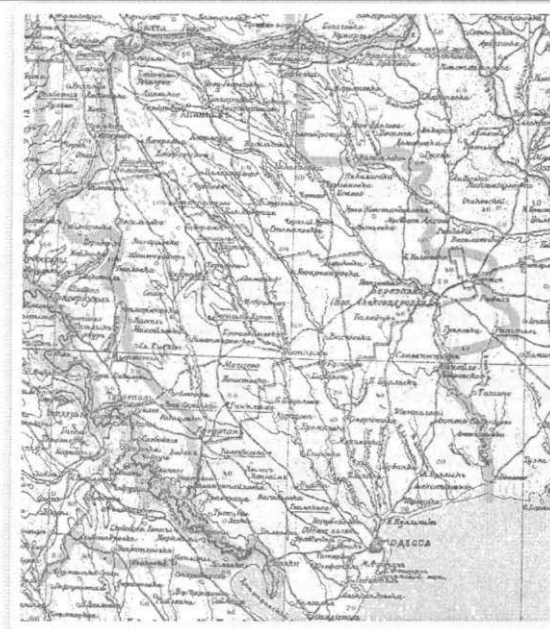

Межі Одещини на карті Подільської губернії (1900)

1802 році, який проіснував з невеликими змінами та перервами до 1922 року. Отже, у XIX столітті цей край отримав назву **Балтщина** від адміністративного центру. Сільське населення мікрорегіону було переважно українським, у містечках кількісно переважають євреї.

Очаківська земля у 1791-1795 роках мала окремий статус і поділялась на чотири повіти, два з яких розміщались на теренах Одещини.

Центр сучасної Одещини з Гаджибеєм-Одесою до 1792 року належав Війську Чорноморському та іноді в джерелах зустрічається термін Чорноморія. У 1795 році ці землі увійшли до складу Вознесенського намісництва. У 1796 році намісництво було розділене між новоутвореними губерніями Подільською та Новоросійською (з центром у Катеринославі, перейменованому на 1796-1802 роки у Новоросійськ). Адміністративні зміни відбулись у 1802 році – Новоросійську губернію поділили на Миколаївську та Катеринославську, а з 1803 року центром першої став Херсон – вона отримала назву Херсонської. З 1806 року в складі **Херсонської губернії** був утворений Одеський повіт.

Межі Одещини на карті Херсонської губернії (1900)

Загалом в складі губернії перебувало три повіти, території яких частково належать зараз Одещині – **Тираспольський, Анапьевський та Одеський**. Протягом XIX століття населення мікрорегіону значно збільшилось – за рахунок іміграції з Німеччини, Болгарії, Лівобережної України, Поділля, Галичини, Росії тощо. Сільське

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ

Межі Одещини
на карті Бессарабської губернії (1900)

отримала статус губернії. Південь Одещини входив до складу спочатку **Бендерського** повіту, з 1818 року – до новоутворених **Аккерманського** (Аккерман – від 1944 року – Білгород-Дністровський) та **Ізмаїльського** повітів. У 1856–1878 роках узбережжя Чорного моря та пониззя Пруту і Дунаю (майже повністю Ізмаїльський повіт) були передані Росією до складу Молдавського князівства (у 1857 році об'єдналось з Валахією і утворило королівство Румунію), але за Берлінською мирною угодою повернувся до Росії. Значною мірою заселення краю здійснювалось українськими (схід та південь), болгарськими і гагаузькими (захід), німецькими (центр) та молдавськими (північ) переселенцями – саме тоді в основному сформувалась сучасна поліетнічність Буджаку.

Події 1917–1920 років не лише не подолали відокремленість трьох частин сучасної Одещини, але ще й поглибили її. Влада в регіоні переходила з рук в руки більше десяти разів, і кожна нова влада пропонувала свій погляд на адміністративний поділ регіону.

населення у 1897 році в межах трьох повітів **Херсонської губернії** (тепер – Центр Одещини) на 53% складалось з українців. В містах переважало єврейське та російськомовне населення.

Буджак у 1812 році був приєднаний до новоствореної області, яка отримала назву **Бессарабської** (адміністративний центр – Кишинів). З 1873 року область

Тимчасовий уряд Росії, гетьман Павло Скоропадський, генерал Антон Денікін дотримувались точки зору, що російська імперська адміністративна система не потребує змін і повсякчас відновлювали існування Херсонської та Подільської губерній.

Румунія, скориставшись революційними подіями в Російській імперії та проголошенням в грудні 1917 року Молдавської республіки, на початку 1918 року захопила Бессарабську губернію і до 1940 року встановила тут свою владу. При цьому Аккерман став центром новоутвореного **округу Буджак**.

Центральна Рада Української народної республіки та Директорія УНР намагались у 1918 та 1919 роках провести адміністративну реформу на Півночі та в Цетрі сучасної Одещини - тут було утворено декілька земель: **Подністров'я** (центр - Балта), **Одеса** (місто із статусом землі), **Побожжя** (центр - Умань) та **Помор'я** (центр - Миколаїв). Однак цей устрій так і не утвердився протягом буремних революційних років.

Більшовики, анархісти та ліві соціалісти-революціонери в січні 1918 року утворили **Одеську Радянську республіку**, яка повинна була поширити свою владу на Бессарабську та Херсонську губернії. Одеса була оголошена «вільним містом», однак у березні г.1918 року республіка була ліквідована. Невідомо, чи використовували в ті часи більшовики термін Одещина - проте це вперше, коли такий термін міг з'явитись.

В травні 1919 року більшовики розділили Херсонську губернію на Одеську та Херсонську, в 1920-му році останню перейменували в Миколаївську, а 21 жовтня 1922 року приєднали до Одеської губернії. Фактично, була відновлена дореволюційна Херсонська губернія з центром в Одесі. При цьому до **Одеської губернії** в 1920 році було приєднано Балтський повіт - вперше в одній адміністративній одиниці опинились Північ і Центр сучасної Одещини.

Наступне десятиріччя стало не менш заплутаним з точки зору адміністративних перетворень, ніж попереднє.

Одещина на адміністративній карті УСРР (1932)

Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 1937, з 1937 – УРСР) з 1922 року увійшла до Союзу Соціалістичних Радянських Республік. Того ж року розпочались адміністративні перетворення в країні, які безпосередньо торкнулись долі сучасних земель Одещини.

Бессарабія протягом періоду продовжувала входити до складу Румунії, проте формально вважалась радянським керівництвом незаконно окупованою цією країною.

Адміністративна реформа в УСРР розпочалась у 1922 році згідно з постановою «Про впорядкування робіт по адміністративно-територіальній реформі в УСРР». У 1923 році замість повітів та волостей були утворені райони і округи.

У 1924 році Балтському округу було передано зі складу Одеської губернії до складу новоутвореної в межах УСРР **Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки**.

У 1925 році Одеську губернію скасували - на її місці залишились округи, серед яких на території сучасної Одещини була створена у 1923 році **Одеська округа**. Вона поділялась на 16 районів і за

переписом мала 41% українського, 23% російського та 20% єврейського населення.

В липні 1930 року Одеська округа скасована - адміністративно-територіальний поділ УСРР був уніфікований. Республіка відтепер поділялась на 484 райони без будь-яких проміжних ланок управління. Однак така система виявилась надто незручною - в лютому 1932 року в складі УСРР створили п'ять областей, серед яких і Одеське. **Дата 27 лютого 1932 року вважається офіційним днем створення Одеської області**. Проте тодішня область достатньо серйозно відрізнялась від сучасної - Південь сучасної Одещини перебував в складі Румунії, а Північ - в складі МАСРР. Адміністративно-територіальні перетворення продовжились через п'ять років - зі складу Одеської області у 1937 році було виділено Миколаївську.

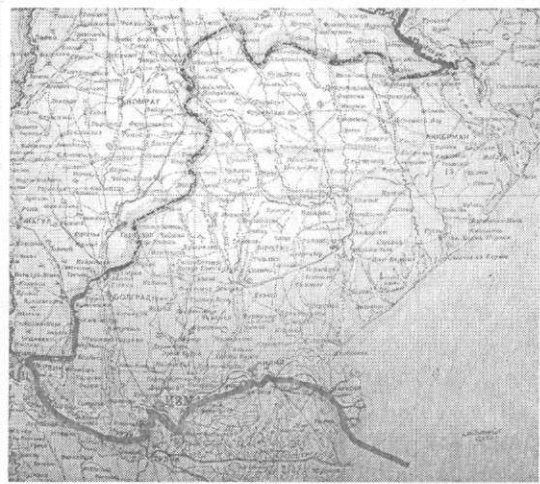
23 серпня 1939 року Німеччина визнала сферою інтересів СРСР Бессарабію. Почата незабаром війна докорінним чином змінила кордони адміністративних регіонів України взагалі і Одещини зокрема.

В червні 1940 року Червона армія, після ультимативної вимоги до румунського уряду очистити межиріччя Пруту та Дністра увійшла до цього регіону. На теренах Бессарабії утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку - в серпні 1940 року перевели розмежування кордонів УРСР та МРСР.

Перша зміна, яка безпосередньо стосувалась Одещини - це скасування Молдавської Автономії в складі УРСР. Ананьївський, Котовський, Піщанський, Балтський, Чорнянський, Валегоцувський, Кодимський та Красноокнянський райони скасованої республіки відійшли до складу Одеської області. Сформувався північний та північно-західний кордони Одещини.

Друга зміна сталась за декілька місяців до цього - в березні 1940 року частина районів Одещини відійшли до складу Миколаївської області - фактично сформувався східний кордон Одеської області.

Третя зміна - 7 серпня 1940 року в Буджаку, приєднаному до УРСР, була утворена Аккерманська область, до складу якої увійшло 13 районів. Через чотири місяці 7 грудня 1940 року обласний центр було перенесено до найбільшого міста регіону - Ізмаїла, відповідно

Ізмаїльська область на карті УРСР (1944)

було перейменовано і область. Так, фактично в загальних рисах сформувались межі Одеської області на південному заході. Відзначимо, що острів Зміїний тоді залишився в складі Румунії.

Від липня 1941 до серпня 1944 року сталися значні адміністративні зміни. Ізмаїльська та Одеська області були зайняті

румунською армією і приєднані до Румунії. Ізмаїльщина увійшла до складу **Бессарабського губернаторства**, а Одещина - до губернаторства **Трансністрія**. Трирічна пауза в існуванні Одеської області закінчилась у 1944 році із поверненням радянської влади.

У 1944 році було зайнято острів Зміїний, а з 12:00 23 травня 1948 року цей клаптик суходолу був офіційно переданий до складу УРСР - він увійшов до Ізмаїльської області.

Протягом Другої світової війни відчутно змінилось населення Одещини (як в кількісному, так і в національному плані) - бессарабські німці виїхали до Німеччини у 1940 році, німці з Центру Одещини - у 1944 році. Євреї регіону були переважно знищені. Після війни в спорожнілі села та міста було організоване переселення українців із Західної та Центральної України, з Росії.

Остання крапка над «і»: Протягом цього періоду було закінчено формування меж сучасної Одещини - в загальних рисах це відбулось у 1954 році.

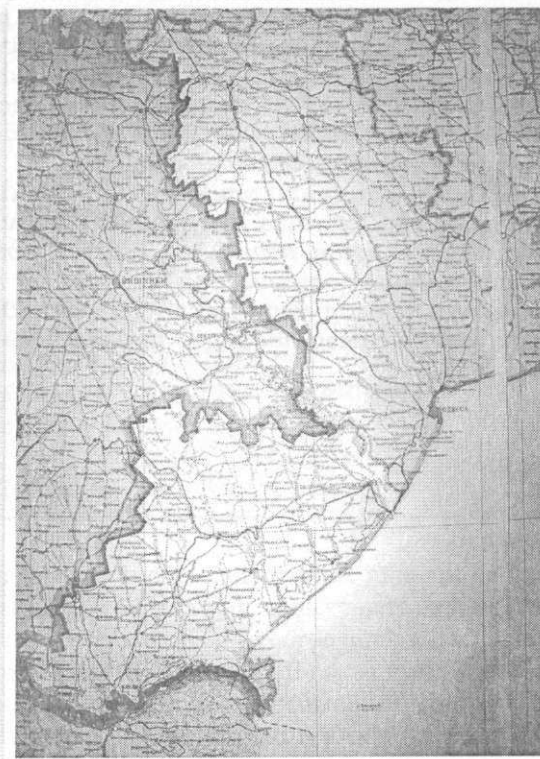
Повоєнна розруха відсунула потребу в адміністративно-територіальних перетвореннях на десятилітній термін. В лютому 1954 року відбулись доленосні для Одещини зміни.

15 лютого до складу Одеської області було передано 13 районів Ізмаїльщини. Усі три частини Одещини вперше реально об'єдналися в складі однієї адміністративної одиниці.

Тоді ж, у лютому 1954 року зі складу Одеської області до складу Миколаївської та Кіровоградської областей були передані північно-східні райони - Первомайський, Велико-Врадіївський, Доманівський, Криво-Озерський, Мостовський, Гайворонський, Голованівський, Вільшанський та Ульяновський.

Після цього значних змін в кордонах області не відбувалось. Змінювались кордони та кількість районів Одещини, деякі окремі сільські ради входили чи виходили зі складу області, проте саме 1954 рік може вважатись роком народження Одещини в сучасному розумінні цього слова.

Протягом останніх років відбулись деякі тери-

Одеська область на карті УРСР (1957)

торіальні зміни в складі області - до складу Молдови перейшла невелика смуга берегу Дунаю неподалік від села Джурджулешти, а до складу Одещини - смуга території поруч із селом Паланка. Також дещо змінились кордони Одещини на півночі та сході. Зараз в складі області знаходиться 26 районів, населення згідно з переписом 2001 року складає два з половиною мільйони осіб. З них українці - півтора мільйони, росіяни - пів-мільйона, наступні за кількістю етноси - болгари та молдовани.

P.S. У 1957 році історик В. Загоруйко видав першу частину своєї історичної розвідки «По сторінкам історії Одеси та Одещини», в якій назва регіону використовувалась достатньо часто. У 1969 році в головній редакції Української радянської енциклопедії АН УРСР був підготований за участі істориків та краєзнавців з Одеської області один з томів «Історії міст і сіл УРСР», присвячений Одеській області - тут використання назви «Одещина» зустрічається навіть частіше, аніж термін «Одеська область». Ці дві історичні праці якнайбільше сприяли поширенню топоніма. І саме від другої половини 1950-х років ми можемо говорити про оформлення адміністративної одиниці в складі трьох історико-географічних мікро-регіонів - Півночі, Центру та Півдня Одещини. Ці регіони і створюють яскравий образ Одеської області - регіону, який пов'язаний із північчю, сходом та півднем Європи.

Володимир Полторак